

A nemzetközi törökellenes szövetség genezise
és II. Rákóczi György fejedeleme

1661 májusának végén, egy esztendővel azután, hogy II. Rákóczi György erdélyi fejedelem a törökkel harcolva halálos sebet kapott a szászfenesi csataterén, nevezetes beszélgetés zajlott le a bécsi Burghan Porcia herceg, a Titkos Tanács elnöke és Molin velencei követ között.¹

A velencei követ kifejtette, hogy a keresztény világ és az Oszmán Birodalom háborúja már elkerülhetetlen. Nem engedhetik, hogy a törökök megszerezzék Erdélyt, mert abból az egész kereszténységre romlás következne, jobb háborút viselni a török ellen Erdélyben és Erdéllyel szövetségben, mint Magyarország területén úgy, hogy a fejedelemség az ellenség oldalára kerül. Lipót császárt és magyar királyt Róma és a német fejedelemségek készsége segítik, Franciaország felkészült rá, hogy belépjen a törökellenes Ligába, Velence pedig már jó ideje el van szánva a nagy vállalkozásra. Porcia herceg ugyancsak súlyosnak tartotta a török veszélyt, de a különböző országok segítőkészsége és a Habsburg-dinasztia érdekei között ellentmondást látott.

A beszélgetéssel egy időben járnak Bécsben egyfelől a tatár kán, másfelől pedig az erdélyi fejedelemség követei. Az 1657-ben kirobbant és azóta megoldhatatlannak tűnő erdélyi konfliktusban Isztambul megbízásából a tatár kán követe közvetítést ajánlott fel a Porta és a Habsburg-kormányzat között: ha Lipót császár nem ad segítséget II. Rákóczi György utódjának Kemény János fejedelemnek, a szultán kész a békés megegyezésre. Ezzel szemben az erdélyi főkövet, Bánffy Dénes, majd Teleki Mihály követ azért jöttek Bécsbe, hogy folytatva az utat, amit II. Rákóczi György megkezdett, mielőbbi segítséget kapjanak, és sürgessék, amit 1657 óta többször megígértek: az európai országok, a kereszténység összefogását a török ellen. Erdély ügyét ugyanúgy az egész kereszténység ügyével kapcsolták össze, amint azt a velencei követ is kifejtette.²

A kortárs megfigyelők ekkor már jó ideje kulcsfontosságú országnak tekintették Erdélyt az Oszmán Birodalommal szemben háborúra készülő Európa szempontjából. Majd a század végéről, a törököt visszaszorító harcok diadalmámarából tekintve vissza az

¹ Aloise Molin jelentése, Baden 1661. május 21. In: *Alois F. Pribram: Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe. Bécs, 1901 No: 210.* – A török erejének félreismeréséről: *Stanford J. Shaw: Between Old and New. The Ottoman Empire under Sultan Selim III. Harvard, 1971. 5–7.*

² Molin idézett jelentése, Baden 1661. május 21. i. h. – Az erdélyi követségre: *Monumenta Hungariae Historica – Magyar történelmi emlékek: 111. osztály: országgyűlési emlékek. Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Szerk.: Szilágyi Sándor I–XXI. k. Bp. 1875–1898.* (A továbbiakban: EOE) XII. köt. 506–510. – Vö.: *Trócsányi Zsolt: Teleki Mihály. Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig. Bp., 1972. 24.*

előzményekre, sokan jelölték 1657-tel a háború kezdetét.³ Porcia herceg és a velencei követ beszélgetését tehát az előzmények és a következmények, a hosszabb távú történelem avatják felidézésre érdemessé, mint határozott megfogalmazását annak az európai igénynek és erdélyi követelménynek, hogy a fejedelemség a kereszténység oldalán vegyen részt a török elleni nemzetközi vállalkozásban.

Illúzió volt mindez, vagy reális alternatíva? A régi és újabb történeti irodalom nagy többségéből végletes választ kaphatunk. Ezek lényege, röviden összefoglalva, így hangzik: Erdély 1657-ben „elbukott”, ami pedig ezután következett, nem volt más, mint „zavaros idő”, „lassú haldoklás” a török-orientáció és a Habsburg-orientáció között, politikusai egyéni érdekeiket hajszolva az egyik vagy a másik félnek „eladták” az országot. Bethlen Gábor fejedelem gazdag országa siralmas véget ért: nemzetközi jelentőségét veszítve a török oldalán harcolva, a török uralommal együtt szűnt meg, nem mutatva fel semmit, amivel a nagy küzdelemhez hozzájárulhatott volna, vagy ami önálló állami életének folytatására alkalmassá tette volna.⁴

Ezzel szemben érdemleges művek hangsúlyozzák, hogy Erdély 1657–1660 háború után is gazdasági, politikai, művelődési szempontból egyaránt szerves része maradt Európának. Sajátos helyzetének keretei között, súlyos belső bajokkal küzdve is az erdélyi politika az országos érdek zsinórmértékéhez igazodott, és önálló állami életének 150 éves ideje alatt teaurált értékei hosszú századokra kiható érvénnyel formálták ki az ország jellegét. A korszak diplomáciai forráskiadványaiból bőségben idézhetnénk Molin követ véleményéhez hasonló részleteket Erdély súlyáról, fontosságáról a törököt kiűző háborúk korszakának bármely esztendejéből. Sagredo 1665-ben németországi követségéből visszatérve összefoglaló jelentésében elismeréssel ír II. Rákóczi György fejedelemről, aki a törökkel harcolva halt meg.⁵

³ *Maurizio Nitri*: Ragguaglio dell'ultime guerre di Transilvania et Ungaria. Venetia 1666. Francia nyelvű kiadása: Amsterdam 1680. – *Nicola de Olivieri Fullana*: Recopilacion Historica de les Reyes Guerras, Tumultos y Rebeliones de Hungaria. Köln, 1687. – *Jean Leclerc*: Histoire d'Eméric comte de Tekeli, ou Mémoire pour servir à sa Vie. (1694) Mindhármát ismerteti: *Köpeczi Béla*: Staatsräson und Christliche Solidarität. Die ungarischen Aufstände und Europa in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Bp. 1983., 245, 298, 305–306. – *Thomas M. Barker*: Double Eagle and Crescent. New York, 1967. 22. – *Ekkehard Eickhoff*: Venedig, Wien und die Osmanen. Umbruch in Südosteuropa 1645–1700. München, 1970, 196.

⁴ *Kosáry Domokos*: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. Bp. 1951. 425–434. – A magunk korábbi hasonló véleményére: „A magyar rendiség ellenállása a Habsburg és az erdélyi centralizációs törekvésekkel szemben” és „A török kiűzése Magyarországról In: Magyarország története. Szerk.: *Molnár Erik*. Bp., 1964. 221–250, 282–284. – Összefoglalóan a korabeli lengyel irodalommal: *Varga Imre*: Magyar emlékek II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratairól. Tanulmányok a lengyel–magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Bp., 1969. 245–246. – A nemzetközi irodalomban élő téves nézetekre: *Georg Wagner*: Das Türkenjahr 1664 eine europäische Bewährung. Einstadt, 1964. – *Anna Petrovna*: Michail 'Apafi. In: Die Türken vor Wien. Wien, 1983. 39. – *Stefan Pascu*: Was ist Siebenbürgen? Cluj-Napoca, 1983. 286–287.

⁵ *Szádeczky Béla*: Az erdélyi fejedelem udvartartása. Bp., 1911. – *Gyárfás Elemér*: Erdélyi problémák 1903–1923. Kolozsvár, 1923. – *Tavaszi Sándor*: A két Apafi fejedelem. Kolozsvár, 1943. – *Szekfü Gyula*: Az erdélyi probléma. Napkelet, 1925. – *I. Hudiř*: Histoire des relations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVII^e siècle (1635–1683) Paris, 1927. – *I. Hudiř*: Répertoire des documents concernant les négociations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVII^e siècle (1635–1683) Paris, 1926. – *A. Wolf*: Relation des ven. Gesandten Giovanni Sagredo. Archiv für österreichische Geschichte 1859.

Az újabb kutatások eredményei egyenesen megkövetelik, hogy az erdélyi fejedelemség utolsó félévszázadának történetéről kialakult egyoldalú képet a török ellen harcoló Európához való viszonyán is áttekintve felülvizsgáljuk, az erdélyi politikát mindennemű túlzástól, leegyszerűsítéstől tartózkodva, a valóságnak minél inkább megfelelően igyekezzünk megismerni. Az európai történelem csonkul, az egyetemes múlt képe torzul, ha lemondunk az olyan korabeli kis országok, mint az erdélyi fejedelemség politikai kultúrájának, e politika működési mechanizmusának, tényleges históriai értékeinek ismeretéről.

Tanulmányunkban ennek a hatalmas témakörnek egyetlen részletét vázoljuk, azt, hogy II. Rákóczi György és a fejedelemsége mennyiben és hogyan lett katalizátora a törökellenes nemzetközi szövetségeknek. Nem térhetünk ki a korszak számos hadi eseményére. Az európai hatalmi és diplomáciai viszonyok korszakunkban különösen gyorsan változó körülményeit sem taglalhatjuk. A teljes dokumentáció idézésére sincs e helyütt lehetőségünk. Hangsúlyoznunk illendő azonban a kutatástechnikai és forráskritikai nehézségeket. Az erdélyi fejedelemség állami önállóságát elvesztette, kormányzati iratanyaga nagyrészt szétszóródott, Konstantinápoly Erdély- politikájának indítóokait, motivációit éppen annyira nehéz közvetlen forrásanyag alapján rekonstruálni, mint általában a török kormányzat szándékait sem lehet biztonságosan feltárni. Mivel Erdély államiságának ideje alatt mindvégig török protektorátus alatt állt, a portának adót fizetett, és az Oszmán Birodalom fegyvereseivel volt körülveve, a korra jellemző módszerekkel politizált. Rejtjeles levelek, fedőnevek, többszörösen biztosított, óvatos akciók segítségével.⁶

*

Közismert, hogy II. Rákóczi György fejedelem 1657 elején hadjáratot indított Lengyelországba, és súlyos vereséget szenvedett. Hadseregét a krími tatárok fogságba vetették, Erdélyt végigpusztították. A haderő nélkül visszatérő Rákóczit országában pánik és hatalmi válság fogadta, portai parancsra a rendek megfosztották méltóságától, és két ízben is új fejedelmet választottak, ő azonban nyílt háborút kezdett a törökkel. Az erdélyi–török háború első szakasza három éven át tartott (1657–1660) és önmagában teljesen érthetetlen. Már a kortárs történetíró, Szalárdi János eltűnődött azon, hogy a hatalmas világbirodalomnak a kis Erdélytől, „majd mint az elefántnak a szúnyogtól” miért kellett tartania.⁷

Ha pedig valóban Rákóczi minden realitásérzékét veszítve kezdett háborút a törökkel, hogyan tarthatott ez a képtelenül egyenlőtlen küzdelem három évig? Erdély határai között maradv a kérdésre nincs felelet. A fejedelemség és a török konfliktusa azonban messze túlterjedt a kis ország határain, általánosabb európai érdekekkel sodró-

⁶Walter Leitsch: Warum wollte Kara Mustafa Wien erobern? Jahrbücher für Geschichte Ost-europas. 1981. – A török politika indítóokairól: Tóth Sándor László: Szinán nagyvezér tervei 1593–1594-ben. Hadtörténelmi Közlemények 1982. – A magyarországi török kérdés európai visszhangjáról: Köpeczi: 1983 i. m.

⁷Szalárdi János Siralmas magyar krónikája. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Szakály Ferenc, Bp., 1980. 347.

dott egybe. Sőt, az oszmán hatalom európai terjeszkedését visszaszorító nemzetközi háború perspektívájába kapcsolta a fejedelemség ügyét.

A lengyelországi hadjárat közvetlen oka eléggé tisztázott: a megüresedett lengyel trónra a három jelölt között Rákóczi volt az egyik. Esélyeit Báthori István erdélyi fejedelem (1571–1586) és lengyel király (1575–1586), felesége révén az egész Báthori rokonság és széles körű nemzetközi kapcsolatok növelték. Nem világos azonban, hogy miért az országot megtámadott svédek szövetsége mellett döntött szinte az utolsó órában?

A döntés mélyebb összefüggéseit a török állásfoglalás világítja meg.

A portai politikában új fejezetet nyitott, hogy 1656. szeptember 14-én Köprülü Mohamed lett a nagyvezér. Köprülü tervére jellemző, hogy Rákóczi lengyelországi hadjáratát hajlandó lett volna fegyveresen segíteni, ha az Oszmán Birodalom hódítását szolgálja. A nagyvezér tolmácsa, Zülfikár (Zöldfikár) aga révén közölte véleményét II. Rákóczi György portai residensével. Harsányi Jakab 1656. szeptember 21-én kelt, részben rejtjeles jelentésében számolt be róla.⁸

A portának mind a lengyelrel, mind a svédekkel „*hiti vagyon*”; egyik sem deklarálta magát ebben a motusban, „*hogy az portának ellensége legyen, azért sem arra nem mehetnek, hogy az lengyel ellen menjen nagyságod, sem az svédde való conjunctióra. Az nagyságod fejedelemsége, azt mondja, jobb száz lengyel királyságnál is, az ország pusztá, jövedelmetlen, az szomszédok, minemő az tatár, s többek, rosszak; ha be találha ütni Lengyelországban (melyet soha az tatár meg nem tűrhetne) nagyságod, soha el nem szenvedné, abból egy háborúság következnék . . . Mindazonáltal — és ez a lényeg —, ha ugyan nagyságodnak az lengyel királysághoz vagyon kedve, annak az útja nem az, hogy mi általunk s ő általa olyan nagy dolog mehetne végben . . . Az dolog ez, ha nagyságod mit akar, jöjjön nagyságodnak immediate hatalmas császárhoz az portához levele, követe s mind Erdélyből s mind Lengyelországból az nagyságod követje által kéredzék, [kérjen engedelmet] az lengyel követ kérje nagyságodat az ország nevével. Hitét athnaméját az portával újjobban újítsa meg nagyságod; úgy cselekedett Bátor István is, kit őt-hat bégek szép seregekkel s az erdélyi haddal bekísírtek Lengyelországban.*”

A nagyvezéri posztot éppen megragadó Köprülü Mohamed tehát nem utasítja el eleve a hadjárat tervét. Ha a lengyelek Rákóczit a Portától kéri a trónra, ha Rákóczi új athnamében foglalt feltételek között a Porta akaratából indul Lengyelországba, török seregekkel segítik. Ily módon ugyanis a Szultán ölébe hull vazallus államként a kereszténység védőbástyája nevet viselő ország, a Balti-tengeri kereskedelem kulcsa, amiért 1654 óta Oroszország, 1655 óta pedig Svédország áll harcban a lengyelekkel. Hódoltatás útján foglalni el területeket, általános módszer a török politikában. Azt is tudtára adta Rákóczinak a Porta, hogy ha másként cselekszik, az oszmán birodalom legfélelmetesebb haderejével, a tatárokkal találja magát szemben. Mindezt tudva Rákóczi és kormányzó-

⁸ Harsányi Jakab II. Rákóczi Györgynek Konstantinápoly, 1656. szept. 20–21. Okmánytár II. Rákóczi György diplomáciai összeköttetéseihez. Szerk.: Szilágyi Sándor, Monumenta Hungariae Historica I. oszt. 23. kötet. (A továbbiakban: MHH.) 471. — Hegyi Klára: Egy világbirodalom végvidékén. Budapest, 1976. 273. A Lengyelország felé irányuló török expanzióról: Zbigniew Wojcik: Zmiana w układzie sił politycznych w Europie środkowo-wschodniej w drugiej połowie XVII w. In: Kwartalnik Historyczny, N° 1/1969.

körének döntése annál súlyosabb volt, de nem nélkülözött általánosabb megfontolásokat. Azt nem vállalták, hogy a Porta eszközei legyenek.⁹

II. Rákóczi György politikájában uralkodásának kezdete óta két határozott tendencia figyelhető meg: egyrészt igyekszik minél több szállal kötődni az európai hatalmakhoz, másrészt háborúra készülni a török ellen. A két igyekezet lényegében közös eredőből fakad: kiszakadni az Oszmán Birodalom elszigeteléssel fenyegető kötelékéből, és mint ilyen, nem új. De amíg korábban Bethlen Gábor az európai hatalmi konfliktusok között bizonyos egyensúlyozó politikával erősíthette meg a kis fejedelemség állami szuverenitását a törökkel szemben, I. Rákóczi György fejedelemnek (1630–1648) már tapasztalnia kellett, hogy a Porta nem tűri a fejedelemség aktív külpolitikáját, mert sérti érdekeit. II. Rákóczi György és diplomatái – Kemény János és Mednyánszky Jónás –, úgy látszik, felismerték, hogy a westfáliai békével a vallási mezben zajló háborúk korszaka lejárt, az európai hatalmi átrendeződés következtében az Oszmán Birodalom és a keresztény országok között előbb-utóbb elodázhatatlan az összecsapás. Sőt, 1645 óta a velencei–török háború Kréta szigetéért és Kandia váráért általánosabb európai érdekeket is érint, hiszen ha a török győz, az Oszmán Birodalom kiterjeszti hatalmát a földközi-tengeri kereskedelem egyik fontos támaszpontjára és egész Görögországra. 1645 után VII. Sándor pápa, majd a velencei köztársaság Lengyelország összefogásával szövetség szervezését kezdeményezte, és számítottak Erdélyre, a román vajdaságokra és Moszkvára is. 1648-ban tehát, amint elfoglalta II. Rákóczi György a fejedelmi széket, és felajánlotta kardját III. Ferdinándnak a török ellen, nem volt magányos kezdeményező, hanem elképzelése széles körű európai mozgalomba illeszkedett. Ha pedig meggondoljuk, hogy 1648–1655 között Rákóczi számos európai országgal megpróbált kapcsolatot teremteni, további következtetésre juthatunk.¹⁰

Az általános elvárást az 1650-es évek elején Zrínyi Miklós így foglalta össze: török és keresztény nyelveken köz próféciák forognak arról, hogy „közel vagyon az török hitnek romlása”. Az egész kereszténység ezt kívánja. Minden keresztény fejedelem a kényszerítő körülmények miatt kész lenne harcolni a török ellen: „Velencések... contribuálnának és ligába jönnének velünk... mi lenne, ha mindnyájan egyben fognánk? Ha az lengyel egyfelől, olasz másfelől, mi innen, Kazul basa (a perzsák neve Zrínyi szövegeiben) túlsó részről rázni kezdenénk az ottomán fajnak fundemuntomit... Velencések előttök való okáért, pápa hitünk terjedéséért, német azért, hogy idő és alkalmasság vagyon rá...”¹¹

⁹ Tóth Sándor László: i. m. 1982. 168–169. és Dávid Géza–Fodor Pál: Magyar vonatkozású török államiratok a tizenöt éves háború korából. Hadtörténeti Közlemények 1983. 283, 287, 292. – *Inalcik, Halil*: Ottoman Methods of Conquest. Studia Islamica 1954. 103. – A vazallusállamok státusának különbözőségéről: Sugar, Peter: Southeastern Europe under Ottoman Rule 1354–1804. Seattle – London, 1977. – A Lengyelország felé irányuló török terjeszkedésről: Hegyi: i. m. 1976 és Otto Forst de Battaglia: Jan Sobieski. Graz, 1982. 42–43.

¹⁰ Hudiř: 1927, 157. – David Angyal: Geschichte der politischen Beziehungen Siebenbürgens zu England. Oesterreichisch–Ungarische Revue 1900 Vö. Századok 1900. – Sándor Szilágyi: Siebenbürgen und der Krieg in Nordosten. Oesterreichisch–Ungarisch Revue 1891–1892. – T. G. Djurǵva: Cent projets de partage de la Turquie (1281–1913) Paris, 1914. 209–215.

¹¹ Zrínyi Miklós: Discursusok. Zrínyi Miklós Összes Munkái. Budapest, 1958. (A továbbiakban: ZMÖM.) I. kötet. 455. – Zrínyi korai törökellenes koncepciójáról: Kovács Sándor Iván: A lírikus Zrínyi. Akadémiai doktori disszertáció. 1. kötet.

A Habsburg-kormányzat azonban az 1640–1650-es évek fordulóján nem érezte magát felkészültnek, hogy a harmincéves háború pusztító évtizedei után a törökkel bocsátkozzék hadi vállalkozásba, és megújította Konstantinápolyal az 1606 óta fennálló békét; II. Rákóczi György azonban továbbra is jó kapcsolatokat tartott fenn az adott keretek között a császári udvarral. Ugyanakkor nem volt talán még erdélyi fejedelem, akinek annyira jó és szoros összeköttetései lettek volna a magyar királyság főméltóságviselőivel, mint neki.¹²

A magyar királyság főméltóságviselőinek erdélyi orientációját a török elleni háború terve határozta meg. Jól jellemzi ezt az úgynevezett Náadori-Emlékirat, amelyet mai tudásunk szerint Zrínyi Miklós intézett II. Rákóczi Györgyhez a küszöbön álló nádorválasztás ügyében. A két „magyari ország”, a királyság és Erdély közös politikai célját így jelöli meg ez az írás: „Bizony ha volna erős, körmös kéz, most volna a törököt lehetséges megtántorítani.” Ugyanezt a célt Lippay György esztergomi érsek 1655 elején, a nádorválasztó országgyűlés küszöbén, Zrínyi Miklós megválasztási esélyeit is latolgatva, és ismertetve a török elleni háborútól szinte rettegő Habsburg-kormányzat szempontjait, így fogalmazta meg: „Tartsuk meg édes fiam Uram ezt az édes hazát nemzetségünknek.” Lényegében új fejlemény a magyar történelemben, hogy Erdély protestáns fejedelme és a magyar királyság egyházi főméltósága közös politikai cél érdekében fogott össze, bár a kérdés részleteinek kidolgozásával mindmáig adós a történetírás.¹³

Lippay levele nem tekinthető csupán egyszeri politikai akciónak a nádorválasztás érdekében, hiszen őszintén feltárta a császári udvar álláspontját, és elismeréssel írt Zrínyi Miklósról, aki végül sem került be a nádorjelöltek közé. Az 1655. évi országgyűlésen Wesselényi Ferenc nyerte el a nádori méltóságot; a magyar rendek azzal a reménnyel választották meg Lipót főherceget magyar királynak, hogy még életében kiűzi a törököt az országból. II. Rákóczi György pedig hamarosan nagy bizalommal értesíti Lippayt diplomáciai lépéseiről: „Istennek hála, mi a két szomszéd oláh vajdakkal egyezségben és békességben vagyunk... kozák követeket várunk, kik barátságos ajánlásokkal jöttek hozzánk.”¹⁴

Az erdélyi fejedelem katolikus orientációját csakis a török ellen készülődő Európában már érlelődő keresztény szolidaritás mentalitásával tudjuk magyarázni. Ez a gondolat majd csak az 1683–1699-es háborúban jelenik meg teljes kifejelettségében, oly módon, hogy a protestáns és a katolikus országokat fogja össze, de egyes elemei már az 1650-es években feltűnnek. II. Rákóczi György követe Cromwellt a Vaskapunál véget érő kereszténység védelmére felszólítva köszöntötte, a Lord Protektor pedig Erdély felelősségére hivatkozva, nemcsak arra kérte a fejedelmet, hogy a protestánsok védelmében, hanem hogy az általános biztonság megteremtése érdekében munkálkodjék.¹⁵

¹² Péter Katalin: Zrínyi Miklós terve II. Rákóczi György magyar királyságáról. Századok. 1972. – Szilágyi Sándor: II. Rákóczi György fejedelem és Nádasdy Ferenc. In: Rajzok és tanulmányok, Budapest, 1875. II. kötet.

¹³ Náadori Emlékirat. ZMÖM II. kötet 176–192. – Lippay György – II. Rákóczi Györgynek Pozsony, 1655. január 19. OL P – 287 Fasc. 42. No 54 – II. Rákóczi György Lippaynak Fejérvár, 1656. szeptember 17. Primási Levéltár Esztergom Arch. Sec. X. N° – 196/11 Rad. 158 fol: 136–137.

¹⁴ II. Rákóczi György – Lippay György érseknek. Fejérvár, 1656. szeptember 17. Primási Levéltár Esztergom. Arch. Sec. X. N° 196/11. Rad. 158. Fol: 136–137.

¹⁵ Schaum erdélyi követ beszéde Cromwell Oliverhez 1655. május. Magyar Történelmi Okmánytár Londoni könyv- és okmánytárakból. Összeszedte és lemasolta: Simonyi Ernő, Pest, 1859 216–217.

1655–1656 döntő jelentőségű évek voltak az erdélyi politikában: a fejedelem törökellenes szövetséget köt Constantin Șerban havasalföldi és Gheorghe Stefan moldvai vajdákkal, és rendezi viszonyát az egész Európával kapcsolatot teremtő ukrainai hetmannel, Hmelnickij Bogdannel.¹⁶

Mi készítette törökellenes politikára II. Rákóczi Györgyöt? A közép-kelet-európai országok oszmánellenes összefogását szervező Báthori István útját akarta járni? A török bizalmatlansága és állandó fenyegetődzése, hogy ráküldi országára a tatár kán hadait? Hiába fizette meg ugyanis II. Rákóczi György a portán apjának tartozásait, és küldte rendszeresen a felemelt adót, hiába tartott a régi erdélyi hagyományokat folytatva residenseket Konstantinápolyban, tudomásul kellett vennie, hogy a szultáni udvarban nem bíznak benne. Már 1649-ben eljutott hozzá a divánból kiszivárgott vélemény, miszerint a fényes Porta úgy véli, hogy II. Rákóczi György titkos ellensége a szultánnak, és ha rosszra változna a török nemzet állapota, azonnal nyíltan ellene fordulna.¹⁷ Külpolitikáját növekvő ingerültséggel figyelték, többször intették, hogy ne bontogassa a két császár – a Habsburg- és a török császár – közötti békességet. Jól jellemezte a portai mentalitást az egyik legtekintélyesebb erdélyi politikus, Haller Gábor: „irigy szemmel nézi... a hatalmas nemzetekkel való szövetségét” Erdélynek.¹⁸ Konstantinápoly növekvő bizalmatlansága Erdéllyel szemben azonban már nem ok, hanem okozat.

Az 1650-es évek közepén az erdélyi fejedelemség általánosabb fejlemények miatt került súlyos döntés elé. A törökkel való évszázados együttélés következtében kifinomult érzékkel rendelkezett a konstantinápolyi viszonyok megítélésére, s minden jel az Oszmán Birodalom súlyos belső válságára mutatott. Ugyanakkor az európai udvarokat járó diplomaták és az egyetemekről visszatérő értelmiség a keresztény világ megújulási mozgalmairól hoztak értékes híreket.

Ha a porta járőrszalagján marad, Európától óhatatlanul elszigetelődik. Ha Lengyelország a svédek és az oroszok kezébe kerül, bezáródnak előtte a nyugati világba vezető kereskedelmi utak. Ha Velence fölébekerekedik a töröknek, vagy nemzetközi szövetséget létesít ellene, és Erdély a török oldalára szorul, menthetetlenül elvérzik, vagy úgy, hogy az oszmán hatalom segédcsapataként kell bekapcsolódnia a háborúba a kényszernek engedve, vagy úgy, amint erről már korábban volt szó a Portán, hogy a Szultán átengedi Erdélyt a Habsburg-császárnak, ha a török csapatok szabad átvonulást kapnak a Habsburgok országain Velence felé.

A török szándékával szembeforduló erdélyi politikát 1656-ban nemcsak racionális érvek, hanem államelméleti megfontolások is vezették. Barcsai Ákos, Hunyad megyei főispán és a fejedelemség egyik jelentős politikusa, 1656 őszén megírta álláspontját a

Cromwell II. Rákóczi Györgynek Whitehall, 1655. május. In: Milton, az angol forradalom tükré. Összeállította, az előszót, a magyarázatokat és a jegyzeteket írta: Szenczi Miklós. Budapest, 1975. 132–134. – A keresztény szolidaritás: Kőpeczi: 1983. i. m. – Bóka Éva: Vanel Magyarországról. Kézirat.

¹⁶ Ludovic Demény–Paul Cernavodeanu. Reatiile politice ale anglici eu Moldova, Tara Romanasca Transilvania in secolele XVI–XVIII. „Biblioteca Istorică” XLII Bucuresti, 1974. 131–155.

¹⁷ Serédi István erdélyi követ II. Rákóczi Györgynek, Konstantinápoly, 1649. május 2. In: MHH 23. kötet 17–18.

¹⁸ Haller Gábor II. Rákóczi Györgynek Borosjenő, 1656. szeptember 6. In: MHH 23. kötet 456.

tervezett lengyelországi hadjáratról.¹⁹ Részletesen ecsetelte a nehézségeket, azt, hogy a hadjárat költséges, a török nem engedi, a Habsburg-császárnak ellenére van, mert a lengyel mellett áll, Lengyelország régi szomszéd, és Augustus császár szavait idézve „csak gyenge békességet is, hasznos hadakozásban feltölt reménységnél feljebb becsülni”. De kérdés: vajon a fejedelemség maradhat-e semleges? Barcsai kifejti, hogy már régen szerette volna, ha Erdély, felhagyva a semlegességgel confederált volna, mert „a neutráliság is kegyelmes uram, semmi nem egyéb, hanem az veszedelmek utóljabb [későbbi] s súlyosabb volta”.²⁰ A semlegességből kilépő ország sorsa a szerencsétől függ — írja Barcsai —, miként Machiavelliben olvasta, bár lelkiismerete nem engedi, hogy egyetértsen az II Principe szerzőjével. Mégis Barcsai végül a svéd szövetség mellett tette le a voksát a lengyelek ellenében.²¹

A döntés államelméleti szinten Justus Lipsius tanácsára vezethető vissza. Az Erdélyben is rendkívül népszerű Lipsius főművét, a Politikát Bethlen Gábor egykori híve fordította le magyar nyelvre, és törökellenes koncepciót hordozó ajánló sorokkal adta ki 1642-ben. Lipsius hangsúlyozza, hogy a két hatalom között élő kis országoknak nem könnyű dönteniök, hogy hová álljanak, a politikai ráció azonban azt kívánja, hogy a két versengő hatalom közül az erősebbet válasszák. Ilyen esetekben ugyanis valójában sem semleges nem maradhat, sem valamiféle középútat nem követhet. Ajánlatos tehát, hogy cselekedjék egyértelműen.²²

„Az Isten engedje, hogy erdéli *fejedelem által* virradjon meg szegény magyarra” — írta Zrínyi, amikor híret vette Rákóczi elhatározásának.²³

A horvát bán e súlyos kijelentését a magyar történetírók különbözőképpen értelmezik. Nézetünk szerint Zrínyi is azt remélte az erdélyi fejedelem vállalkozásától, mint a többi magyar politikus — Wesselényi nádor, Nádasdy országbíró, Lippay érsek —, hogy bázist terem a törökellenes politikára. Ha elnyeri Rákóczi a lengyel koronát, követ-heti Báthori István példáját, szövetséget szervezhet, háborút robbanthat ki a török ellen.

II. Rákóczi György legfőbb tévedését később abban látták a történetírók, hogy amikor a lengyelországi hadjárat kudarcba fulladt, hadseregét a krími tatárok fogságba hurcolták, Erdélyt feldúlták és kirabolták, a porta pedig előbb őt (1657 október), majd a két román vajdát (1658 január és március) megfosztotta hatalmától, nem vonult vissza, nem békélt meg, hanem fegyveres harcot kezdett a törökkel. Természetesen, miként a kor minden uralkodóját, II. Rákóczi György fejedelmet is eltöltötte a dinasztiaalapítás vágya, és országaról sem mondott le egykönnyen. Látszólag eszeveszett vállalkozása mögött azonban széles körű társadalmi elvárás és nagy nemzetközi biztatás mutatható ki.

¹⁹ Barcsai Ákos II. Rákóczi Györgynek Lugos, 1656. szeptember 6. MHH I. oszt. 23. kötet. 445–450. — A döntések racionális érveiről: *Perjés Géza: Game Theory and the Rationality of War*. East European Quarterly, 1981.

²⁰ Barcsai i. m., 449.

²¹ Barcsai a hadjárat kudarcra után ezt, úgy látszik, tagadta. Vö. „Barcsay Ákos feleleti az Rákóczi György volt fejedelemnek . . . írására” című pasquillus. In: *Szalárdi*: 463.

²² Justus Lipsiusnak a polgári társaságnak tudományáról írt hat könyvei. Melyeket újonnan deákiból magyarra fordított Laskai János Bártfán 1642. In: *Laskai János válogatott művei*. Sajtó alá rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta *Tarnócz Márton*, Budapest, 1970. 262–263. — Zrínyi Miklós II. Rákóczi Györgynek, Csáktornya (1657) január 24. In: ZMÖM II. köt. 249–250.

²³ Zrínyi II. Rákóczi Györgynek, Csáktornya, (1657) január 24. ZMÖM 11. 250.

Mindazok, akik különösen kritikusan írnak róla, csodálkozva állapítják meg, hogy az erdélyi társadalom nagy bizalommal állt melléje. Szalárdy a lényegre mutat, amikor megállapítja, hogy azért fogadták készséggel Rákóczit az erdélyiek, mert nagyon régen kívánták a török elleni háborút, s boldogok, hogy „megérték ezt az időt”, s a fejedelem „bátorságát, hírét s nevét, magaviseelését az égis magasztalják”.²⁴

Nagyobb súllyal esett latba azonban Rákóczi döntésében, hogy figyelemre méltó külső segítségre számíthatott. 1657–1658 fordulóján a török ellen segítséget váró Erdély számára némileg kedvezőnek látszottak az európai viszonyok. A Kandiaért harcba álló Velence örömmel kapott az alkalmon, hogy a török erőket másutt kössék le, és messzemenően szorgalmazta, hogy az európai országok nyújtsanak Rákóczinak segítséget. A Habsburg-kormányzat a német-római császárválasztás előtt állt. Ha I. Lipót ausztriai császár és magyar király kész a török ellen harcba szállni, akkor fiatal kora és a német fejedelmek francia orientációja miatt kétes esélyei a megválasztásra egycsapásra megváltoznak. Ugyanakkor Franciaország érdekeivel is egybevág a török elleni háború. A magyar politikusok ostroma pedig a Burgban Rákóczi megsegítése érdekében, általános nemzetközi feltűnést keltett. Igaz, a nehézségek sem voltak kicsik. Mindenekelőtt a svéd háború okozott súlyos gondokat a császári kormányzatban. Ugyanakkor az a tény, hogy maga a nagyvezér indul hadjáratra Erdély ellen, egész Európa figyelmét felkeltette.

Rákóczi, mielőtt választott volna a törökkel való megbékélés és a háború között, elküldte követeit I. Lipót osztrák császárhoz és magyar királyhoz, a pápa bécsi nunciushoz, a velencei követhoz és a német fejedelmekhez. Kötelezte magát, hogy ha Lipót császár hadba száll, kész élete végéig „deffensive quam offensive” harcolni a török ellen, és megígérte, hogy a küszöbön álló császárválasztáson, mint protestáns fejedelem, minden befolyást latba veti Lipót érdekében. A magyar politikusokkal összefogva, minden engedményre kész a nagy cél érdekében: átengedi a királynak magyarországi vármegyéit, átad két várat, lemond arról a 100 000 forintról, amit anyja adott kölcsön az Udvari Kamarának, és messzemenő kedvezményeket nyújt a katolikus klérusnak. Ugyanakkor előkészíti a kozák szövetséget, és az Erdélyben menedéket talált román vajdákkal készül a török ellen.²⁵

1658-ra Erdély és az Oszmán Birodalom belső ügyéből nagy európai háború körvonalai kezdtek kibontakozni. Velence a mindenkorai török elleni szövetségek legfőbb szorgalmazója, „obligációját” küldte, VII. Sándor pápa segítséget ígért, és egyértelműen Rákóczi mellé állt a megalakuló Rajnai Szövetség elnöke, Johann Philipp Schönborn, mainzi érsek. Lipót császár ugyancsak késznek mutatkozott, hogy fegyvert fog Erdély érdekében. A német fejedelmek állásfoglalását a császárválasztásban erősen befolyásolták a küszöbön álló török háború kilátásai. Johann Philipp pedig azzal a feltétellel adta Lipót-ra szavazatát, hogy háborút indít a török ellen. Zrínyi első hadi sikerei növelték a remé-

²⁴ Szalárdi: 410.

²⁵ A bécsi pápai nuncius biztosítja Rákóczit, hogy a „kereszténységnek oltalmára való mostani jó igyekezetiben . . . ha fogyatkozása lenne is, véghez viszi, az pápa . . . költségével is segíti”, Velence a pápa támogatásával a német fejedelmekhez küldött követet a török elleni segítség ügyében – jelenti Rákóczi bécsi követe Bánffy Dénes 1658. március 11. MHH. 1. 23. kötet. 608–609. – Vö.: Battista Nani jelentései, hangsúlyozva a nehézségeket is, különösen: 1658. március 20, július 27. *Pribram*: i. m. N°: 49–66. – *Artur Levinson*: Nuntiaturreichte vom Kaiserhofe Leopolds I. Archiv für österreichische Geschichte 1913. 80, 91, 92. 642–644.

nyeket, s 1658 nyarán Zrínyi bizakodva írt a közelgő magyar országgyűlésről, „melynek veleje, vagy tárgya, ha nem csalogdom, teljesen Erdély ügye”.²⁶

A császárválasztás (1658. július 18.) után azonban a Habsburg-kormányzat tudatta a Portán, hogy nem avatkozik a szultán és a fejedelemség konfliktusába. Ugyanakkor Erdélyben Köprülü Mohamed nagyvezér elfoglalta Jenő várát, Barcsai Ákost tette fejedelemmé, és török őrseget helyezett a fejedelemség két fontos erősségébe: Lugos és Karánsebes várába. „Bizony recsegve-ropogva omlik össze Erdély és én Senecával mondom: Ha egyszer az Isten elkezdte letörni a szerencséseket, akkor azt gyorsan végzi” – írta Zrínyi a tatár csapatok pusztításáról, az ezerszámra elhurcolt rabokról érkező erdélyi hírek hatására. Az új fejedelem, Barcsai Ákos pedig ugyancsak követeket küldött Bécsbe, hogy a porta igényeinek megfelelően a mielőbbi megegyezést s a török–Habsburg béke megerősítését eszközölje ki.²⁷

Az udvar minden áron engedményekre kész politikáját, tehetetlenségét a velencei követ ugyanúgy elítélte, mint a magyar politikusok. Különösen Zrínyi fogalmazott élesen: „Bárcsak nagyszerű királyunknak – amint ehhez illő testében hősi lelke van, és úgy látszik, neve is ezt jelképezi – lennének a miniszterei is oroszlánszívűek. Talán nem panaszkodnánk most a szerencsétlen Magyarországgal együtt, hogy elveszett az ország karja, Pannónia jobbjá, sőt a keresztény országok pajzsa: Erdély. Azt mondtam, elveszett, mert nem sok hiányzik abból, hogy úgy legyen. Földült városokat, templomokat látni ott; a fejedelmi méltóság meggyalázva . . .” A feltehetően propagandisztikus célt szolgáló írás különben reménytelennek ítélte Erdély helyzetét: „a megmenekülésre semmi reménye”. Ugyanakkor maga Zrínyi is harcolt a horvátországi végeken, s a helyi összecsapások az általános török háború kirobbantásával fenyegettek.²⁸

Rákóczi nem adta fel a harcot, a havasalföldi vajdával „nagyobb dolgokat kezdenek a török ellen”, Moldvában pedig Mihnea vajda megtámadta a török őrsegeket. A velencei követ tudni vélte, hogy Rákóczi titokban megegyezett Barcsaival, a kozákoktól segítséget kapott, a pápai államtól biztatást, Franciaországtól és Angliától anyagi támogatásra reményt. Kedvező fordulatnak ígérkezett a nemzetközi törökellenes szövetség ügyében, hogy megkezdődtek a svéd háborút lezáró béke előkészületei, mert Molin jelentése szerint nemcsak a szorult helyzetben levő Dánia és Lengyelország akarja a békét, hanem Velence,

²⁶ „Appropinquat diaeta Hungarica, cuius substantia vel subjectum, ni fallor, totum in materia Transilvaniae est.” Zrínyi Ruchich Jánosnak, Csáktornya (1658) június 28, ZMÖM II. kötet 269., 509. – A pápai nunciusnál Nádasdy Ferenc országbíró járt közben: *Szilágyi Sándor*: II. Rákóczi György fejedelem és Nádasdy Ferenc. In: *Rajzok és tanulmányok* II. kötet. Budapest, 1875. 14. – *Bertrand Auerbach*: La diplomatie française. La cour de Saxe. 1648–1680. Paris, 1887. 117–123.

²⁷ „Ruit certe cum fragore Transilvania et ego Senecae assentior, ubi dicit: Semel profecto premere felices Deus cum coepit, urget.” Zrínyi–Ruchich Jánosnak, Csáktornya, (1658) augusztus 24. ZMÖM II. kötet 270, 510. Vö.: Nani 1658. aug. 24. 31. és szept. 14. jelentései. *Pribram*: i. m. N^o: 69, 70, 71.

²⁸ „Utinam rex noster praestantissimus sicut in dispositissimo corpore spiritus heroicos gerit et vere nominis omen habere videtur: ita ministros etiam leoninos haberet; forsitan non quereremur nunc cum afflicta Hungaria amisisse regni brachium, dextram Pannoniae, scutum, imo murum Christianarum provinciarum, Transilvaniam. Voce amissam; quantum enim distat a tali, ibi enim videre est evarsas urbes et prodita templa, prostitutam principis dignitatem . . .” Zrínyi Ruchich Jánosnak (1658. dec.) ZMÖM II. kötet 518 Vö. Molin 1660. január 16. jelentése. *Pribram*: i. m. N^o 138. *Perjés Géza*: Zrínyi Miklós és kora. Bp., 1965. 297–298.

Svédország, Lengyelország, Brandenburg és a Habsburg-birodalom is, „hogy az általános (európai) béke létrejöhessen a keresztény fegyverek dicsőségesebb céljai elősegítésére”. Az 1660. május 3-án megkötött oliviai békét pedig úgy üdvözli, mint az európai uralkodók törökellenes összefogása elől a legfőbb akadályt elhárító fejleményt. Magyarországon 1659-ben az országgyűlés belső reformokról hozott törvényeket a török elleni háború érdekében, és Wesselényi Ferenc nádor 1660 elején azzal köszönti II. Rákóczi György fejedelmet, hogy a „kereszténység javára . . . szerencséje nőjjön”.²⁹

A Porta azonban ismét gyorsabbnak bizonyult: legázolja Moldvát és Havasalföldet, majd az új vajdákat is maga mellé kényszerítve a krími tatárokkal együtt végigpusztítja Erdélyt. A magárahagyott II. Rákóczi György Kolozsvár alatt a százfenesi síkon 1660. május 22-én csatát veszve halálosan megsebesül és meghal. Szejdi Ahmed pasa, az erdélyi török csapatok vezére pedig győzelmének súlyát oly módon növelve, hogy a Konstantinápolyba szekérszámba küldött, megnyúzott és szalmával kitömött magyar fejek közé vegyítette a maga elesett harcosaiét is, körülvette Váradot.

Az a tény, hogy keresztény uralkodó, Erdély fejedelme elesett a török elleni harcban, s a fél évszázad óta a Duna mentén nagyobb hadi vállalkozásba nem bocsátkozó Oszmán Birodalom a keresztény világ fontos erődítményeként, végváraként számon tartott Várad ostromába kezdett, olyan visszhangot váltott ki, hogy ezek a fejlemények újabb katalizátorai lettek az európai nemzetközi szövetség gondolatának. Lippay érseknek a velencei követtel folytatott tárgyalásai szerint Franciaország kész segíteni, a mainzi választó és Velence kész részt venni a török elleni harcban. Ugyanekkor a magyar politikusok emlékiratot nyújtanak be a császárnak, felvázolva egy nagyszabású nemzetközi szövetség tervét, amelybe Erdélyt is belefoglalták, leszögezve, hogy a fejedelemség megsegítését nemzetközi szövetségek írják elő, de ha a császár cserbenhagyja őket, maguk veszik kezükbe országuk sorsának intézését. A Habsburg-udvart Velence hasonlóképpen szorongatja, s végül megszületik a döntés: követet küldenek a pápához a török elleni háború segélye ügyében és csapatokat Erdély határára.³⁰ Mindez azonban nem több, mint tájékoztató és erőfelvonultatás.

Erdély politikusait 1658–1660 eseményei megosztották. Tekintélyes politikusok, élükön Bethlen János kancellárral, az értelmetlen pusztulás elkerülésének egyetlen útját csak a törökkel való megegyezésben látták. Reményeiket Ali pasa maga is táplálta. Barcsai fejedelmet azzal az ígérettel rendelte táborába Várad alá, hogy számára veszi meg Rákóczi híveitől a várat. Barcsai erre kétségbeesett helyzetében vállalkozik rá, hogy megegyezést közvetítsen a porta és Lipót császár között. Bécsbe küldött követe utasításában kifejti, hogy ha „odakint a Birodalomban hadat hirdetnek is” a török ellen, a hadjárat vége könnyen végromlás lehet. Viszont a török kész megtartani a békét, de ennek az a feltétele, hogy a császár és a király hívei ne kezdjenek ellenségeskedést, egyáltalán ne kezdeményezzenek semmit, ami a béke ellen van.³¹

²⁹Wesselényi Ferenc nádor II. Rákóczi Györgynek, Bécs, 1660. febr. 9. OLE 199 Fasc. 7. fol: 2. Vö.: Lippay György érsek W. Lobkowitz hercegnek a Haditanács elnökének. Nagyszombat 1660. április 15. Lobkowitz Levéltár, Csehszlovákia Litomerice – Szalárdi: 511. – Molin 1660. január 17. jelentése, *Pribram*: i. m.: N° 140.

³⁰Molin 1660. július 27 és augusztus 17. jelentései. (Graz) *Pribram*: i. m. N° 167., 171.

³¹Barcsai Ákos fejedelmi instrukciója I. Lipót császár és magyar királyhoz küldött követe Budai Zsigmond számára. Várad alatti tábor 1660. június 26. OL P–507 1899: 35. sz.

A Suches generális vezette császári és királyi hadseregnek tehát csak az a feladata, hogy a királyság határait védje, és tétlenül nézik végig, hogy a kemény ostromban maroknyira fogyott őrség feladja Váradot, és janicsárok vonuljanak be az erdélyi fejedelemség legfontosabb végvárába. (1660. augusztus 27.)

A török–erdélyi háború első szakasza lezárult anélkül, hogy a kezdetek óta napirenden levő nemzetközi segítség, összefogás terveiből bármi is megvalósult volna. Nagyon leegyszerűsíténénk a valóságot, ha a kudarcot egyetlen okra vezetnénk vissza, arra, hogy a Habsburg-kormányzat mindig megtalálja az utat, hogy megállapodást kössön a törökkel.

A birodalom nincs felkészülve, előbb a svéd–lengyel háborúra hivatkozik, majd Spanyolország érekeire, mivel a Habsburg-erőket Portugália ellen kell harcba vinni. Főleg azonban Franciaország és a német fejedelemségek miatt nem látta tanácsosnak Porcia herceg, hogy a török elleni háborúba belebonyolódjanak. A Habsburg-birodalom érdekei pedig egybevágtak a török érdekeivel: Küprülü Mohamed, amíg Kandia ostromát be nem fejezi, Erdélyben és a Habsburg-birodalom határain békét kívánt.

A királyságbeli viszonyok sem szolgáltak biztos bázisul a nagy vállalkozásnak. 1659-ben az országgyűlésen a király és a rendek közös megegyezésével törvénybe foglalt reformok végrehajtására semmi nem történt, az ország vezető politikusai között súlyos ellentétek robbannak ki, s az erőszakos térítések miatt szinte a végletekig kiéleződnek a zömmel protestáns köznemesség, parasztság, városi polgárság és a katolikus főurak között az ellentétek. Objektíven mérlegelve a körülményeket 1657–1660 között aligha volt meg a reális lehetőség a törökellenes nemzetközi szövetség létrehozására. Ilyen rendkívüli vállalkozás hosszú időt kíván. Az anyagiak előteremtése, a szervezési munkák ellátása mind hatalmas feladat, nem beszélve a különböző országok érdekellentéteiről s a kölcsönös bizalom teljes hiányáról. Jellemző: még messze van, hogy a Habsburg-kormányzat és Velence szövetséget kössenek, mégis a tárgyalások egyik fontos pontja már, biztosítani egymást, hogy egy majdani török háborúban egymás tudta nélkül nem köthetnek békét.

Rákóczi háborúja a török ellen azonban nemcsak nagy erővel tudatosította a magyar királyság és az európai országok politikusai körében a nemzetközi erők mozgósításának szükségét, hanem bizonyította: anélkül, hogy a krími tatárok erejét lekötnék, nem lehet eredményesen harcolni az Oszmán Birodalom ellen. Moszkvára korábban is számítottak az oszmánellenes nemzetközi szövetségi tervekben. Most azonban a gyakorlati megvalósításra is megtörténtek az első lépések. 1658-ban ment Rómából Lengyelországon át Moszkvába Juraj Križanić pater, aki már korábban is készített egy memorandumot a nemzetközi törökellenes szövetségről, a kereszténység összefogásáról, aki minden bizonnyal használta Zrínyi könyvtárát, s aki mint Sobieski János király udvari káplánja majd 1683-ban a kahlenbergi csatában fejezi be hányatott életét. S ha az első próbálkozásokat Moszkvában nem is kíséri még siker, ettől kezdve Oroszországra, a Liga Sacra majdani (1684–1699) negyedik tagjára mindvégig számítanak.^{3 2}

^{3 2} Zivot i djelo Juraja Krizanica – irodalommal. A bevezető tanulmányt írta: *Miroslav Kurelac*. Zagreb, 1983. Továbbá *Várkonyi Ágnes*: Nemzetközi törökellenes szövetség Križanić és Zrínyi korában. Zagreb. 1983. In: Simpozij o zivotu i djelu Juraja Krizanica.

Rákóczi tragédiáját nemcsak az okozta, hogy végletekig bízott a keresztény országok segítségében, mindenekelőtt abban, hogy Lipót császár és magyar király vállalja a nemzetközi törökellenes háborút, hanem a fejedelemség gyenge diplomáciai szervezete és a szűk mozgástér.³³ De vajon Rákóczi tehetett volna mást? A fejedelemség tapasztalatban, felkészültségben legjelentősebb politikusa, Kemény János is úgy látja, 1664-ben, hogy számíthat a kereszténység segítségére, és Erdély számára nincs más út, mint az, amelyen II. Rákóczi György elindulni kényszerült. Úgy vélte Kemény is, hogy a fejedelemség államiságát az 1648 után megváltozó európai erőviszonyok között csakis az Oszmán Birodalom nyomasztó szorításából kiszabadulva mentheti meg. Ha folytatja harcát a török ellen, kierőszakolja az európai országok törökellenes összefogását. Az 1657–1660. évi erdélyi–török háború hatására kétségtelenül kialakultak a korabeli Európában egy törökellenes keresztény összefogás bizonyos politikai és eszmei lehetőségei. A lehetőségek reális mérlegelésére a fejedelemség politikusainak nem nyílt tere, kényszerpályára szorulva II. Rákóczi György érdemleges szövetségesek nélkül kezdett törökellenes politikát, ígéretekre, biztatásokra támaszkodhatott csupán, szélesebb körű manőverezést az ország helyzete nem engedett. Ugyanakkor – amint azt már Zrínyi hangsúlyozta – Európa és a Habsburg-kormányzat nem használta ki a török meggyengítésére az 1650-es években megnyíló alkalmat. II. Rákóczi György áldozat lett, 1657–1660 török háborúja Erdélynek hatalmas veszteségeket okozott. A fejedelemség törökellenes politikája azonban még Kemény János kudarca után is folytathatónak bizonyult.

³³ A korlátozott, szűk mozgástért először hangsúlyozta: *Kosáry Domokos*: Magyarország és Kelet-Európa a XVI–XVII. században. Valóság, 1973. 32.